ETICA MIJLOACELOR ȘI POSIBILITĂȚILE UNEI MORALITĂȚI PRAGMATICE

Andrei Perciun, dr. în filosofie

USM

THE ETHICS OF MEANS AND THE POSSIBILITIES OF PRAGMATIC MORALITY

Summary

The text discusses the importance of critical thinking skills in a world saturated with information, where discerning facts from non-facts is crucial. It explores the concept of truth and its relationship to human action, arguing that truth can be discovered through the interplay of subjective experience and objective reality. The paper then delves into the ethical dimensions of human action, examining the extent to which truth-telling can be considered a moral virtue. It considers the moral weight of uttering the truth and its impact on others, emphasizing the intentional nature of such acts and their potential consequences. The author introduces two models of moral behavior: Ahilean and Odyssean. The Ahilean model emphasizes adherence to rules and principles, even if it leads to temporary or permanent loss. It focuses on the quality of means used to achieve goals, advocating for a code of ethical conduct. In contrast, the Odyssean model is pragmatic and efficiency-driven. It adapts to circumstances, utilizing intelligence to compensate for any lack of strength. This model is flexible, considering the possibility of circumventing rules to achieve goals, using deception and trickery as backup means in critical situations. It is guided by the noble intention of the action, even if the means employed are questionable. The paper concludes by acknowledging the advantages and disadvantages of both models, highlighting the Ahilean model's suitability for situations where rule-following is essential and the Odyssean model's appropriateness for contexts requiring pragmatism and efficiency. It emphasizes the importance of context in choosing the appropriate model and stresses the need to consider

both moral principles and pragmatism in decision-making. The author suggests that this balance could constitute „moral pragmatism," and individual responsibility is crucial for moral action. Practical applications of these models could facilitate understanding and interpreting real-life moral dilemmas, contributing to better decision-making in complex situations. However, discernment and critical thinking are essential in making such decisions, bringing to the forefront truth as an important moral value that must be respected.

Key words: critical thinking, disinformation, truth, subjective experience, objective reality, ethics, moral virtue, truth-telling, moral behavior, Ahilean model, Odyssean model, pragmatism, moral decision-making.

În contextul disponibilității și accesului la conținutul de informații din lumile digitale tot mai pregnantă devine necesitatea de a cultiva și de a consolidă, la nivel social, abilități suficiente de gândire critică pentru a confrunta subterfugiile non-factualului și ale tuturor ramificațiilor provenite din fenomenul pseudo-adevărului. Cu toate că realitățile în care trăim sunt prielnice pentru dezvoltarea cunoașterii comunitare, având în vederea democrațiile digitale din care aflăm o multitudine de opinii din care reușim să ne formăm propria viziune, în același timp fluxul intens de date propriu acestor realități într-un final ne poate deruta și debusola.

Facultatea de a discerne informațiile rezultate din fapte de informațiile cu un conținut non-factual plasat în diverse câmpuri mediatice, succedată de o emitere a opiniilor justificate și argumente prefigurează un kit de supraviețuire pentru omul contemporan în condițiile cascadei informaționale din mediile online. Pe departe să fie o problemă recentă, problema adevărului a preocupat mințile anticilor începând cu Protagoras, Socrate, Platon Aristotel, etc. Cu deosebit interes grecii se încredeau în capacitățile critice ale omului de a discerne o judecată ce pretinde a fi adevărată de cea care poate fi atestată în experiența ori de câte ori cineva s-ar îndoi și ar intenționa să verifice veridicitatea acesteia.

Declanșată de sofiști și socratici, turnura „umanistă” din antichitate greacă scoate în evidență condiția umană drept un criteriu pentru evoluare și măsurarea fenomenelor din lume. Simțul comun, grăbit și pe alocuri ne avizat al majorității tinde să confunde realitatea cu adevărul.

În mod cert, este tentant să căutăm în spatele fenomenelor din lume adevăruri ca elemente inerente sau ca particule elementare conținute în structurile intime ale obiectelor. Dar ce căutăm de fapt, atunci când căutăm adevăruri? Adevărul apare, atunci când este căutat. Se arată și iese din neascundere atunci când este căutat de un subiect uman.

Ar mai avea ocazia adevărul să fie descoperit nefiind căutat de nici o entitate de tip uman, de exemplu într-o lumea SF post-apocaliptică? În calitate de posesori ai tuturor trăirilor provenite din experiență – indispensabila corelare a subiectului și a lumii date la un loc – suntem în stare să înțelegem și să explicităm conținuturile experienței noastre, iar într-un mod discursiv emitem judecăți despre stările de lucruri din realitate. Judecățile, la rândul lor, își găsesc referința în faptele lumii, iar din moment ce stările descrise în judecată se descoperă în lume, adevărul iese la suprafață ca o valoare pozitivă ce confirmă această corespondență.

Prin urmare, despre adevăr putem vorbi doar referindu-ne la om. Chiar dacă adevărul confirmă valoare de conținut a judecății ce se referă ceva transcendent propriului sine, datorită metodei fenomenologice, în reflecție ne putem referi și la propriile trăiri luate ca obiecte sau ca stări de lucruri.

Din momentul în care am stabilit filiația adevărului cu proprietățile inerente ale minții umane, ar fi firesc să interogăm acțiunile ce urmează a fi întreprinse de unui subiect ce deține o judecată adevărată. Dimensiunea acțiunii umane pe lângă componenta pragmatică, ce se dovedește a fi o adevărată probă a rezonabilității și a eficienței, mai deține și un element moral din care rezultă corectitudinea acțiunii. Responsabil de propriile decizii și acțiuni, omul moral își asumă condiția bunului simț ce-l motivează să acționeze într-un fel anume.

În ce măsură valoarea adevărului poate deveni o virtute morală, iar rostirea și distribuirea acestuia să fie tratată drept o faptă bună? Aceasta este mai mult decât o întrebare retorică, deoarece răspunsul este evident – este bine să spui adevărul.

Ponderea morală a rostirii adevărului sporește și mai mult din momentul în care luăm seama de faptul că acest act are un caracter intenţional afectând destinatarul. Distribuirea sau nedistribuirea, rostire sau nerostirea adevărului în nici un chip nu reprezintă un act egocentric; aducându-l pe celălalt în câmpul acțiunii, rostirea adevărului preia un caracter intersubiectiv. Celălalt, la rândul său, va fi afectat de acțiunea celui care rostește adevărul, ceea ce denotă natura morală al acestui act.

Fără îndoială, specificitatea acțiunii morale constă în prezența efectului ce se răsfrânge asupra altor persoane decât cea a operatorului acelei acțiuni. În linii mari, rostirea adevărului denotă o faptă bună, iar cel care împiedică dezvăluirea acestuia operează o faptă imorală. Prin urmare ar fi valid, în termenii acestei logici, să spunem că mincinoșii sunt persoane imorale atâta timp cât ascund în mod intenționat adevărul și astfel îi induc în eroare pe ceilalți. Dar oare o acțiune imorală, precum ar fi minciuna, ar putea avea o finalitate nobilă, adică să fie întreprinsă în vedere unui bine? Dacă da, atunci minciuna scapă din circuitul vicios al acțiunii imorale. Plus la asta, minciuna în sine, separată de obiectivul ei nobil, rămâne să fie un viciu.

Cât de scuzabilă ar fi o acțiune imorală înfăptuită în vederea atingerii unui scop nobil? Pornind de la această întrebare în continuare ne vom referi la două modele de comportament moral preluate din textul lui Gabriel Liiceanu [1] cu privire la morală de primă și de-a doua instanță, pe care le vom dezvolta și aplica la diverse situații cotidiene de o importanță sporită pentru cei care își propun în calitate scop să înțeleagă și să evalueze acele acțiuni comunicative ce suscită dubii cu privire la conținutul lor legat de dreptate și adevăr.

Așadar, modelul acțiunii bazat pe putință asociat cu competența

de a întreprinde o acțiune reușită și eficientă corespunde cu tiparul comportamental a lui Ahile. Modelul de atitudine și comportament pe care îl apropriază Ahile alcătuiește un ansamblu de caracteristici ce-i reflectă invincibilitatea, iar acest lucru s-a făcut posibil datorită mamei sale, nereida Thetis, care, potrivit unor interpretări ale mitului, l-a scufundat pe Ahile în apele râului Styx, făcându-l astfel invincibil.

Luptător năprasnic, Ahile devine arhetipul tuturor eroilor din marele culturi occidentale. În pofida acelor puteri supranaturale proprii eroilor care sunt în stare să facă față unei situații critice, aceștia sunt purtătorii unui punct vulnerabil, care dacă este lovit duce la iminența pierzaniei.

Dinamica unei acțiuni pornește de la o deliberare ce duce la o decizie, iar finalitatea acțiunii este suspendarea dorinței prin realizarea ei. În consecință sensul acțiunii este întregit și reconfirmat de eficiența și exhaustivitatea în care este satisfăcut obiectivul acesteia. În linii mari, orice acțiune comportă finalități cu care se încheia acțiunea – în mod firesc, atingerea scopului definește o acțiune eficientă dusă până capăt, așadar o acțiune reușită, iar atingerea parțială sau neatingerea scopului caracterizează o acțiune incompletă echivalentul cu eșecul. Și în natura modelului lui Ahile, finalitatea acțiunii este realizarea în act a intenției care a conceput-o. Invincibilitatea, provenită din puterile nefirești, îi oferă un „privilegiu” de invidiat operatorului din modelul de acțiune a lui Ahile și anume capacitatea de a respecta un canon de norme și principii morale și legale. Obediența față de directivele unui codex modelează microdeciziile legate de alegerea mijloacelor de realizarea a obiectivelor. Aproprierea imperativelor codului de reguli asigură legalitatea acțiunilor întreprinse și astfel este procurată integritatea morală a actului.

Pentru o ilustrare mai explicită vom lua ca exemplu baschetul ce ne va servi drept un câmp de lucru pentru examinarea jucătorilor ce acționează în virtutea modelelor puse de noi în discuție.

Ahile va fi acel jucător care își descinde acțiunile dintr-o conformare totală cu regulile scrise și nescrise ale jocului. În profilul acestui jucător

se remarcă un accent deosebit asupra calității *mijlocului* prin care este atins obiectivul. Mai mult decât atât, mijlocul, adică respectarea regulilor, prevalează asupra dorinței de câștig, care reprezintă finalitatea acțiunilor întreprinse de jucător. Ahile va juca cinstit și va câștiga sau, după caz,va pierde cu demnitate, având conștiința curată că nu a încălcat nici o regulă. Avantajul acestui model constă în imperativul de respectare a cadrului de reguli ca singura calea de realizarea a scopului. Darămite, Ahile dispune de resurse suficiente pentru a respecta regulile și a câștiga – ceea ce-l face un luptător iscusit.

În elaborarea unei judecăți de valoare Richard Mervyn Hare [3] susține că există un element al previzibilității condiționat de asumare și consecvență subiectului care acționează. Întrucât, deliberarea operată prin mijlocirea raționalității duce la o acțiune dreaptă, în funcție de principiile morale alese, persoana își procură transparență asumându – și imperativul judecății emise pe cont propriu. Judecățile întocmite în virtutea liberului arbitru depășesc nivelul declarativ al enunțului proiectând astfel o acțiune conformă cu prescripțiile conținute în ele. Faptul că o judecată este îndreptată către o altă persoană, nu-l scutește pe emitentul acesteia de prescripțiile conținute în ea.

Astfel, sunt evitate cazurile de ipocrizie ce se rezumă la enunțarea prescripțiilor ce nu-și găsesc confirmarea în acțiunile ulterioare ale enunțătorului sau la cazurile de oferire de indicații cu privire la *așa-cum-trebuie-să-fie* în așa fel încât aceste exigențe se vizeze doar persoanele cărora le se adresează fără să-l includă și pe cel care dă indicații. În aceste condiții asumarea presupune incluziunea propriei persoane în prescripțiile judecății emise și consolidarea ei prin continuarea în acțiunile ce o confirmă și o duc până la un bun sfârșit. Cu alte cuvinte judecățile de valoare se desăvârșesc în faptele pe care le prescriu. Din această perspectivă, modelul de acțiune a lui Ahile cuprinde asumarea provenită din alegerea valorilor și angajându-se să le respecte, fapt ce-i modelează comportamentul în diverse situații cotidiene.

Modelul lui Odiseu reprezintă o alternativă pentru etosul lui Ahile. Ne fiind aproape invincibil și fiind conștient de limitele performanțelor

sale, Odiseu nicidecum nu se poate plasa în statutul lui Ahile. Raționea instrumentală este cea care îl ajută pe Odiseu să treacă peste obstacole pentru a ajunge la scopul râvnit. Din galeria eroilor recenți Odiseu s-ar apropia de un tip lipsit de puteri supranaturale care își folosește mintea pentru a-și compensa deficitul de forță. Dinamica acțiunilor scoate în prim plan scopul, iar mijlocul preia titlul de termen secund. Această prevalență a scopului nu-l transformă pe Odiseu într-un personaj malefic pentru care mijlocul de a respecta și de a se conforma cu un ansamblu de reguli nu este relevant și este lipsit de semnificație. Odiseu, spre deosebire de Ahile, va lua în calcul posibilitatea de evita prescripția unor reguli doar atunci când aceasta va duce la realizarea scopului, adică la o acțiune eficientă. Identitatea lui Odiseu se construiește în dinamica unui pragmatism ce duce la o acțiune eficientă.

Revenind la profilul de jucător de baschet a lui Odiseu constatăm cu ușurință că acesta într-o situație critică, deci la necesitate, va îndrăzni să apeleze la alte mijloace, mai eficiente, care să-i permită să evite eșecul, chiar dacă aceste mijloace nu vor corespunde codului de reguli scrise și nescrise ale baschetului jucat cinstit.

Minciuna și trișarea sunt mijloacele de rezervă care se fac disponibile în situația în care realizarea scopului este pus în pericol. În momentul în care lupta dreaptă periclitează finalitatea acțiunii întreprinse, iar legalitatea ajunge în impas, atunci pentru modelul lui Odiseu mijloacele alternative devin relevante și reprezintă un plan „B” demn de a fi luat în considerare. Explicitând în ce constă morală de-a doua instanță, Gabriel Liiceanu se referă la piesa lui Sofocle *Filoctet* în care se relatează războiului troian ce trenează durând mai mult decât se așteptase. Astfel încât, aheii revin la necesitatea de a-l readuce în rândurile luptătorilor pe Filoctet, abandonat pe o insula la începutul războiului. Din motiv că a fost mușcat de un șarpe Filoctet reprezentă o povară pentru avansul aheilor spre Troia. Tergiversarea războiului în care s-au împotmolit atât aheii cât și troienii a condiționat nevoia de a-l recupera pe Filoctet, mai cu seamă pe el împreună cu faimosul său arc. Odiseu este cel care se angajează în această acțiune de recuperare – tot el fiind acel care a decis la începutul

războiului să-l abandoneze. Prin directa filiație parentală cu Ahile în calitate de momeală sau un element puternic de persuasiunea Odiseu îl folosește pe Neoptolem, un tânăr pur ce urma să fie tratat cu respect de Filoctet. Odiseu îi solicită tânărului să-i fure minte lui Filoctet utilizând cuvintele, adică să-l înșele. Principiul „luptei drepte" îl face pe Neoptolem să se revolte fiind educat pe filiera moralei lui Ahile. Forța (bia) și nu vicleșugul (dolos) îi definește felul de a fi a lui Neoptolem. Odiseu formulează un argument pragmatic prin care este revelată finalitatea nobilă a acțiunii rușinoase. Iar în aceste condiții de o mai mare anduranță axiologică este finalitatea nobilă obținută prin aceste acțiuni. Ponderea sporită a rezultatului nobil prevalează în raport cu faptele expirate prin care a fost obținut.

În rezultat modelul lui Ahile se bazează pe respectarea regulilor și principiilor morale, chiar dacă acest lucru poate duce la o pierdere temporară sau una definitivă. Se pune accent pe calitatea mijloacelor folosite pentru atingerea scopului, precum ar fi asumarea respectării unui codex de principii de comportament drept. În concepția lui John Rawls un așa tip de comportament ar corespunde cu individul aflat în poziția originară, învăluit de o ignoranță metodică aplicată propriilor beneficii individuale. Într-o astfel de conjunctură modelul lui Ahile ar corespunde cu profilul cetățeanului ce respectă regulile jocului și este caracterizat de previzibilitate, consecvență și asumarea responsabilității. În rezultat acțiunile morale se bazează pe libera alegerea valorilor și ulterior angajarea de a le respecta.

Modelul lui Odiseu este pragmatic și pune accent pe eficiență. Se adaptează la circumstanțe și folosește mintea pentru a compensa lipsa de forță de orice tip. Acest model este flexibil și ia în considerare posibilitatea de a evita regulile pentru a atinge scopul. Folosește minciuna și trișarea ca mijloace de rezervă în situații critice. Este ghidat de finalitatea nobilă a acțiunii, chiar dacă mijloacele folosite sunt discutabile [2].

În concluzie ambele modele au avantaje și dezavantaje. Modelul lui Ahile este potrivit pentru situațiile în care respectarea regulilor este esențială, iar modelul lui Odiseu este potrivit pentru situațiile în care

pragmatismul și eficiența sunt necesare. Alegerea modelului potrivit depinde de contextul specific, fiind important să se ia în considerare atât principiile morale, cât și pragmatismul în luarea deciziilor. Iar în această formulă am putea oare vorbi despre un pragmatism moral? Responsabilitatea individuală este esențială pentru a acționa moral [4].

Aplicații practice ale acestor modele ar putea facilita înțelegerea și interpretarea dilemelor morale din viața reală, contribuind la luarea de decizii mai bune în situații complexe. Cu toate acestea, în luarea unor astfel de decizii este important discernământul și a gândirii critică prin care este scos în prin plan adevărul definit ca o valoare morală importantă care trebuie respectată.

Referințe bibliografice:

1. Liiceanu, Gabriel. Despre minciună. București: Humanitas, 2011.
2. Macintyre, Alasdair. Tratat de morală. După virtute. București: Humanitas, 1998.
3. Mureșan, Valentin. Filosofia morală a lui R. M. Hare. București: Paidea, 2009.
4. Sartre, Jean-Paul. Ființă și neantul.Pitești: Paralela 45. 2001.